

személyes XXXXXXXXXX történelem

Radó György

FORGÁCSOK

– *Kapcsolataink Tragédia-fordítókkal* –

Előzmények

Öt-hat éves lehettem, amikor először találkoztam Az ember tragédiájá-val.

Anyai nagyszüleimnek a mai Jégbüfé helyén női kalapokat árúsító üzletében nagyapám egy könyvügynöktől még születésem előtt megrendelte a magyar és külföldi remekírók kiváló filológiai apparátussal és illusztrációkkal ellátott, díszkötéses sorozatát, s e kötetek nem nagyszüleim Aranykéz utcai lakásában, hanem nálunk a Pilvax közben, édesapám könyvszekrényének polcain sorakoztak. Főként a tónusos illusztrációkat követve, böngészgettem Shakespeare, Molière, Schiller, a Nibelung-ének és Homérosz, a hazaiak közül pedig Petőfi, Vörösmarty köteteit, s nekem oly kedves Himfy-dalokat, így ismerkedtem, Erzső nagynéném magyarázatának nyomán, a nyomtatott betűkkel. Ünnepp volt *Zichy Mihály* tónusosan színezett rajzainak nyomán Az ember tragédiája. Aztán, amikor a gimnáziumban azt a feladatot kaptuk, hogy mindegyikünk válasszon a szövegből egy magvas gondolatot, az én választásom arra a szövegrészre esett, amely ezzel a sorral kezdődik: "Minden, mi él, az egyenlő soká él..." Úgy szerettem a Tragédiá-t, mint minden gondolkodó magyar, aki olvasta vagy látta.

Aztán beleszólt az életembe – döntően, bár anélkül, hogy sejtettem volna.

Apám, az Otthon – írók és hírlapírók köre – vigalmainak szervezőjeként, a színészvilág több bohém képviselőjével barátkozott: *Boros Géza* nálunk is elénekelte hogy "Folik vagy nem folik", jóban volt apám színészházaspárokkal, mint *Bársony Isvánnal* és *Dajbukát Ilonával*, *Gózon Gyula Berki Lilivel* látogatóban a lakásunkon is adott füttykoncertet, egyszer pedig újságírói tiszteletjegyet hozott apám a Nemzetibe. "Mit adnak?" – "Az ember tragédiáját".

Lehetetlen, hogy rajongásom tárgyát ne lássam megeleveníteni – pedig aznapra más program is csábított. *Goszleth Ernő*, kerületi előljáróként a főnököm, a Vöröskereszt javára jótékony célú teadélutánokat adott a Hungária Szállóban, ahol a magamfajta fogalmazócskák

táncoltatták a vendég hölgyeket. Én a Dante Társaság összejövetelén láttam egy lányt, aki nagyon tetszett nekem, de sehogysem volt alkalmam megismerkedni vele. Mikor aztán ez végre sikerült, ő elmondta, hogy a mamája elvitte arra a bizonyos táncos délutánra – "férjet fogni", tette hozzá nevetve... Ki tudja hát, ha aznap nem a színházat választom, még házasság is lett volna a teadélutánból.

Tán boldog házasság – de semmi esetre sem annyira, mint az a harmincnyolc évi szerelem, amely Mártához fűzött, és amelyben részéről is döntő volt – szintén még nem sejtettem – Az ember tragédiája.

Amikor Észak-Erdély egy időre visszatért, a direktorok színésznőcserét határoztak el: *Fényes Alíz* került Kolozsvárról Pestre és *Kormos Márta* a Vígszínházból a Kolozsvári Nemzeti Színházba. Ott szerették és becsülték: játszotta Cézár Kleopátráját, Rómeó Júliáját, Bánk Melindáját, meg más klasszikus és modern főszerepeket, a színház műsorfüzetét az ő arcképe díszítette, amikor pedig műsorra tüzték Az ember tragédiáját, Éva lett második szereposztásban. Végig az első játszották! Ilyen súlyos és sokszínű szerepet hiába átélni, egy életre szóló szomorúság.

Már idestova másfél évtizede házasság voltunk, amikor közeledett 1964, Madách halálának centenáriuma. Összeszedtem az életrajzokat Bérczytól meg Palágyitól a legújabbakig, és meglepve tapasztaltam, hogy a fordítások adatai mennyire különbözőek. Nekiláttam hát mindet összeszedni: bújtam életrajzokat, bibliográfiákat, könyvtári katalógusokat, leveleztem, és *Kardos Tibor*, a Filológiai Közöny főszerkesztője, megbízott a fordítások elemző történeti feldolgozásával. Négy különböző jellegű passzust választottam ki a műből, ezeket közöltem és elemeztem minden elérhető szövegből; általam nem értett nyelvek esetében tudós barátaim segítségét vettem igénybe, írtam fordítókról, a színre került fordítások előadásairól, idéztem az egykorú és a későbbi recenziókat és nem rejtettem véka alá saját véleményemet sem. Az ember tragédiája a világ nyelvein hat folytatásban látott napvilágot.

A központi jubileumi ünnepségen pedig – hála a salgótarjáni Karancs Szállóban rendezett elegáns vendégfogadásnak – ott volt a francia *Jean Rousselot* és *Roger Richard*, a finn *Toivo Lyy*, a cseh *Ladislav Hradský* és a szlovák *Ctibor Štitnický* – alaposan gazdagodtak személyes kapcsolataim, persze, mint mindenben, Mártával együtt, Tragédia-fordítókkal.

Mártához aztán újabb kapcsolatok fűzött a Tragédia. Együtt agitáltunk lefordításért, együtt néztünk idegen nyelvű előadásokat, a budapesti francia intézet egy professzora mondta magnóra Rousselot Dantonjának, az olasz intézetben egy olasz mondta *Widmar Sergiolusának* szövegét, Márta pedig az eredeti magyar válaszokkal bizonyította a fordítások kongenialitását, *Székely Júlia* A két Madáchné című darabjának anyós-meny jelenetében ő volt magnóról Anna, élőben Erzs, azzal pedig, hogy számos bel- és külföldi Madách-konferenciámat három monológgal ("Óh, fáraó, zúzz el, de megbocsáss...", "János, nekem szükségem volna pénzre..." és "Mit állsz, tátongó mélység, lábaimnál!...") ő illusztrálta: némileg kárpótoltam a szerep elmaradt eljátszásáért.

Egy siker és egy kudarc egyaránt "korhú" történetével kezdem.

Mikola Lukas

Sétálunk és beszélgetünk a jaltai írói alkotóház udvarán.

– Magyarok? – szólít meg egy fiatalember.

Megtudom róla, hogy kijevei, nincs télkabátja, mert a teleket mindig a szubtrópusi Jaltában tölti, a Vseszvit (az ukrán Nagyvilág) belső munkatársa, tizenöt nyelvből fordít, mindegyiket megtanulta, legutóbb éppen a magyart. Jókai stílusában beszél, mert egy padláson múlt századi nyelvkönyvet talált, abból tanult. Éppen a Faust fordítását fejezte be, Madáchról, a Tragédia-ról még nem hallott. Rábeszéljük a lefordítására, küldjük neki a szöveget.

Évekkel később, amikor a moszkvai vonattal télvíz idején átutazunk Kijeven, didergő fiatalember vár a sínpar mellett, és felnyújtja a vagonba az ukrán Tragédia gépiratát.

Mikor aztán az orosz szöveg is megjelenik – Martinov "nyersből" készült fordítása – a kettőt összehasonlítva, azt látom, hogy Lukas jobban behatolt az árnyalatokba. Például "Fukar kezekkel mérsz, de hisz nagy úr vagy" – itt a "de hisz" az ukránban "zviszno" ("no persze") kifejezi a luciferi gúnyt, míg az oroszban: "kak" áll ("Fukar vagy, mint minden nagyúr"), színezetlen megállapítás... Lukas az egész művet közölni akarta a Vseszvitben, főszerkesztője, Poltorackij elmondta nekem, hogy ő csak egy színnek adott volna helyet... Lukasról még annyit, hogy évek múlva, amikor Dzjuba nevű kollégáját "ukrán nacionalizmusért" (gyakori vád volt!) elzárásra ítélték, ő a tüdőbajos Dzjubaba helyett vállalni akarta a börtönt. Dzjubát persze becsukták – Lukast pedig kizárták az irodalomból. Ilyen idők jártak.

Josef Holder

A Tragédia jiddis nyelvű fordítójával személyes kapcsolatom nem, de művének kézírásos példánya – sajnos csak átmenetileg – birtokomban volt. Ő a holocaust áldozata lett; mielőtt elhurcolták volna, műve kéziratát budakeszi háziasszonyának gondjára bízta, emez pedig (tán halálát érezve közeledni) 1967-ben eljuttatja Scheiber Sándornak, ő pedig hozzám továbbítja. Épp akkor készül a Nemzeti Színház a Tragédia-t Varsóban bemutatni, mi Mártával ez alkalomból előadást tartunk az ottani Magyar Intézetben, s én tudva, hogy régiónk egyetlen számottevő jiddis nyelvű színháza a varsói, viszem magammal Holder kéziratát.

Az egyetlen példányt! Mea culpa. Xeroxozásról még nem tudva, és ki gondolta volna, hogy mialatt Márta meg én a lengyel irodalmi ügynökség, a ZAIKS, krynicai vendégházának kényelmét, remek ellátását és erdőszéli ózondús levegőjét élvezzük, az alatt a hat nap alatt Keleten fényes izraeli győzelemmel végződő háború zajlik le, s ennek nyomán a lengyel pártállam vezető körében az ország legrosszabb hagyományát élesztő antiszemita uszítás kezdődik (ami különösen visszaszatizó abban az országban, ahol Oswiencim-Auschwitz fekszik, és amelynek fővárosához a reménytelenségében leginkább hősi náciellenes harc, a gettófelkelés emléke tapad). *Ida Kaminska*, a jiddis színjátszás világhírsége, társulatának többségével távozott Varsóból: mire mi Krynicáról oda visszaérkeztünk, már hült helyét találtuk. Vitte magával Holder kéziratát – hogy hová? – azt nem sikerült kinyomoznom. Feltehetően az USA zsidó közösségeit járják, mert Izraelben, úgy tudom, a jiddis inkább csak bohózatok nyelve, a komoly irodalmi színjátszás ivrit nyelven folyik.

Mea culpa: így csúszott ki a kezemből másolat nélkül a jiddis nyelvű Tragédia-fordításnak tudtommal egyetlen itthoni példánya. Némi vigaszom lehet, hogy található volt még egy kézírásos példány a fordítónak Izraelben lakó nővérénél. Ő azonban, amikor levélben hozzáfordultam, azt felelte, hogy mint mártír fivérének ereklyéjét, féltve őrzi, ki nem adja a kezéből. Fénymásoltatására sem mutatott hajlandóságot.

Imaoka Dzsucsiro

A harmincas években Pesten működő Imaoka 1943-ban Tokióban kiadott fordításának Zichy Mihály kiszínezett(!) rajzaival furcsán illusztrált példányaikat raktárostul megsemmisítette egy légibomba, csak néhány tiszteletpéldány maradt meg, ezeket osztogatta fukarul a fordító.

Amikor 1964-ben levelet váltottunk, már nyomdában volt – 65-ben jelent meg – a szép (színezetlen) új kiadás; kaptam is belőle, a régeből pedig kölcsön néhány napra az akkori magyar követtől, aki pártember volt, *Konduktorov Leónak* hívták (később magyarosított).

Mohácsi Jenő

A legnagyobb sikerű német nyelvű bemutatónak, a bécsi Burgtheater 1934. évi előadásának (korábban már a müncheni és a bécsi rádióban ugyancsak sikerrel bemutatott szövegének) fordítójával, Mohácsi Jenővel – aki a korábban játszott Dóczi-féle szöveget "fausttalanítva" vitte nemzetközi diadalra Madách művét – sosem találkoztam. Személyes kapcsolatunk abból állt, hogy a birtokomban lévő példány fordítói dedikációja anyai nagybátyámnak, *Kőszegi Oszkár*nak szól, aki, a mai Jégbüfé helyén állt női kalapüzlet tulajdonosa, jöllehet az első világháborúnak többek közt két sebesülési érdemmel kitüntetett századosa volt, maga is, akár csak a fordító Mohácsi Jenő, a holocaust áldozata lett.

Kalocsay Kálmán

Az első világháború e katonaoorvosa az eszperantó nyelvű irodalomnak, bizvást mondhatjuk: a doyenje. A világirodalomnak jónéhány nagy alkotását fordította le a Zamenhof alapította nyelvre, köztük *Az ember tragédiájá-t*. Amikor a Tragédia-fordításokkal foglalkoztam, meg amikor a finn és az észet hősköltemény (a Kalevala és a Kalevipoeg) társadalmi mondanivalóját és fordításait hasonlítottam össze a tallini Keel ja kirjandus (Nyelv és irodalom) című filológiai folyóirat részére, többször is meglátogattam Kalocsayt Nyúl utcai lakásán.

Megtudtam tőle, hogy az eszperantó nyelv a gyakorlati használat, és elsősorban az irodalmi alkotások folytán, az ő 1924-ben megjelent Tragédia-fordítása óta annyit fejlődött, hogy az 1965-ös új kiadás részére módosított szöveget kellett nyomdába adnia. Akit érdekel az eszperantó nyelv fejlődése, megtudhatja a két szöveg összehasonlításával.

Avigdor Haméiri

Az Ady-nemzedékhez tartozó s ivrit (újhéber) klasszikussá lett Feuerstein, majd nevét magyarosítva: *Kova Albert*, aki mint az osztrák-magyar hadsereg tisztje, orosz fogságba esvén, szabadulása után kivándorolt Palesztinába, 1924-ben még oly életerős volt, hogy a közelben nem találván nyomdát, Varsóban adatta ki – amikor sikerült régi tervét megvalósítania – Az ember tragédiája ivrit nyelvű fordítását, *Scheiber Sándor* barátom – a kiváló magyar és héber filológus – szerint a műnek tán legmértöbb, mert a Biblia nyelvezetéhez legközelebb álló idegen nyelvű szövegét. Tán éppen ezért ma avultnak tűnik – mert az újhéber irodalmi nyelv az utóbbi évtizedekben döntően modernizálódott. Haméiri pedig, amikor írtam neki, nem válaszolt: bizonyára azért nem, mert szellemileg megrokkanna, naphosszat tétlenül ült egy izraeli kávéház napsütötte teraszán. Tán nem is jogosan említem kapcsolataim közt.

Antonio Widmar

A Fiuméből származó, magyarul és olaszul egyaránt irodalmi szinten alkotó, filológus-műfordító-diplomata – hosszú évekig a budapesti olasz követség kulturális beosztottja, Widmar – személyéhez *Németh Antal*, a nagy Tragédia-szakértő, rendező és propagátor révén jutottam, aki a legtisztességesebben viselkedett a hazai hitlerizmus idején, s ezért a kommunisták nem is bántották, de a Horthy-időkben a rádiónál, majd a Nemzeti Színház igazgatójaként betöltött pozíciója miatt méltatlan mellőzésben volt része. Engem ekkoriban, amikor végre kifejtette nagy tudását – mint az Országos Széchényi Könyvtár színházi osztályának vezetője – közös Madách-rajongásunk által ismert és barátságával tisztelt meg, és mesélt érdekességeket a múltjából.

A harmincas években Németh, Widmar és *Lánczy Margit* színésznő elhatározták, hogy kihasználva az akkor virágzó magyar-olasz barátságot, Rómában színpadra állítják Az ember tragédiáját. Ehhez alkalmas olasz szöveg kellett. A Gellért-hegy oldalában lebilincselő látványt nyújtó Hegedüs-villában ültek össze, ott készítette el Widmar a fordítást.

Diplomáciai javaslatával juttatta el a római külügyminisztériumba és onnan egyenesen Mussolini kezébe került, aki a lelkes ajánlás nyomán rögtön ráírta, hogy: "Sì". Igen.

Németh Antal a bemutatót előkészítendő, Rómába utazik. Ott az utcán találkozik *Haász Aladár* ral és büszkén újságolja neki, milyen magyar siker készül Itáliában.

– És mi erről nem tudunk? – kérdi sértődötten a kultusz-államtitkár. S meg is az ő csatornáján Rómába a hír, hogy olyan magyar színdarab bemutatója készül, amely a császárkort vad orgiával ábrázolja.

Mire az Imperot feltámasztani vágyó diktátor azonnal betiltja az előadást.

A Widmar-féle fordítás nyomtatásban megjelent: tipográfiai érdekessége, hogy a normál betűkkel szedett szövegben a színpadi elmondásra szánt sorokat a többitől eltérően fettel szedték.

Írtam Widmarnak a vejétől, *Tóbiás Árontól* kapott itáliai címére, de válasz nem érkezett – tán a postán eltévedt a levél, tán a címzett nem volt már életben. Így hát kapcsolatunk közvetett maradt.

Vilko Novak

Abban a rövid időszakban, amikor Magyarországot és Jugoszláviát örök barátság fogadalma fűzte össze (melynek megszegése miatt *Teleki Pál* öngyilkos lett) jelentős kulturális akciótervét kovácsolták: Az ember tragédiáját egyidejűleg bemutatni egy belgrádi, egy zágrábi és egy ljubljana-i színpadon. Ez utóbbi bemutatóhoz szlovén szövegére volt szükség.

A ljubljana-i kiadás 1940-ben jelent meg, nekem 1965-ben sikerült példányt szereznem egy pesti antikváriumban és két nevet láttam rajta fordítóként feltüntetve. Közülük Vilko Novak címét megkaptam és levelezésünk kezdődött. Magyarul, mert Novak, hasonlatosan a magyar-szlovén kapcsolat fő munkásához, *Pavel Ágostonhoz*, kitűnően értette nyelvünket. Novak fordította le a művet. Társa, *Tine Debeljak*, a verselő volt, őt már nem értem el, mert Tito uralma elől Dél-Amerikába emigrált.

A kiadvány külön érdekessége, hogy formátuma és illusztrálása (*Fáy Dezső* rajzai) azonosak a Widmar-féle olasz kiadványéival, sőt amannak tipográfiai különlegességét – a színpadon előadandó sorok fett szedését – is átvette.

Toivo Lyy

A szófukar finn fordító, amikor a Karancs Szálló vendégeiként kettesben sétálgattunk, annyit azért elmondott, hogy a finn nyelvű Tragédia megjelenése egyaránt köszönhető hazánknak és a függetlenné lett Finnországnak immár hagyományos nyelvészeti-néprajzi kapcsolatain alapuló kölcsönös érdeklődésének és személy szerint *Paavo Siro*, magyarul kiválóan értő, jeles filológusnak, aki őt, a már gyakorlott műfordítót rávette Madách művének lefordítására, s minthogy ő nem ismerte nyelvünket, vele együtt készítette a szöveget. (Megjegyzem, hogy Lyy utóbb hasonló módszerrel fordított finnre, s adott ki egy jól válogatott retrospektív magyar lírai antológiát.)

Ladislav Hradský

Ladislav Hradskýval, aki Kassán, mint *Burger Laci* született, majd Prágában végzett tanulmányainak eredményeképpen a cseh nyelvnek irodalmi szintű ismerője és alkotója, évek múlva a cseh-magyar akadémiai nagyszótár szerzője lett, a salgótarjáni pazar vendéglátás alkalmával másodízben találkoztunk. Első találkozásunk ideje 1955. Mártával ekkor léptük át először együtt a határt. Prágai utunk pénzügyi alapját az a honorárium adta, melyet egy Pozsonyban megjelent Gorkij-fordításomért csak csehszlovák kifizetőhelyen vehettem fel. Akkor én a magyar írószövetség műfordítói szakosztályának titkára voltam (pártonkívüli lévén, ezt a funkciót csak úgy tölthettem be, hogy a szakosztályi elnök az erősen párt-elkötelezettségű – és amellettt kitűnő műfordítónak ismert – személy volt: *Hajdú Henrik*).

Prágai látogatásunkat arra használtam fel, hogy szakosztályunk cseh párjának működését tanulmányozzam. Megtudtam, hogy szervezésben és az ehhez szükséges pénzügyi alap tekintetében sokkal jobban állnak, mint mi, és szervezetükben Hradský vezető funkciót tölt be.

A Karancs Szálló Madách-ünnepségén, ha jól emlékszem, futó beszélgetés útjította fel isme-

retségünket (Hradsky már Tragédia-fordítóként volt ismeretes, *Kamil Bednár* költővel közösen készített szövege 1960-ban jelent meg Prágában.)

A későbbi évekre több találkozásunk maradt. Ezek közül a legemlékezetesebb 1966-ban volt a finnországi Lahtiban, a Fordítók Nemzetközi Szövetségének kongresszusán, ahová én Mártaival a magyar fordítókat képviselendő, csak nagy ügyvel-bajjal, nyugat-német egyetemeken tartott Madách-előadások tiszteletdíjának anyagi fedezetével, de így is éhkoppot nyelve jutottunk ki, míg Hradský 14 tagú cseh küldöttséget vezetett. (Ők ugyanis a legközelebbi, 1969-re tervezett kongresszus prágai megszervezésére készültek – amiből persze az 1968-as politikai események folytán nem lett semmi.)

Ctibor Štítnický

A szlovák nyelvű Tragédia-fordítás alkotója is részt vett a salgótarjáni ünnepségen. Ő állítólag *Csetneki Tibornak* született. Tény, hogy miként Hradský, ő is anyanyelvi szinten értett magyarul; szlovákul művészi szinten verselt, társszerző nélkül, maga fordított.

Bár több nyelven ismeretes a műnek egynél több fordítása – így franciául, angolul, olaszul, lengyelül, a legtöbb pedig németül – mégis amazok különböző színvonalúak, de a szlováknak az a különlegessége, hogy mindhárom ismeretes szövege a művészi alkotás maximuma: az elsőt a szlovák költészet klasszikusaként ismert *Hviezdoslav (Pavol Országh)* 1905-ben adta ki, a második, a *Fra Makarius* álnéven publikáló *Valentin Beniak* katolikus költő modernizált nyelvű fordítása, 1950-ben, Štítnickýé az 1964-es jubileumi évben jelent meg. E fordítóval olyan közeli ismeretségünk szövődött, hogy már a megjelenés előtt megajándékozott a fordítás gépiratával. Mártaival színpadon is láttuk előadni ezt a fordítást: egyszer Kassán és egyszer Pozsonyban.

A kassai előadást követő kis fogadáson a Lucifert játszó színész félrehúzott és cinkos mosollyal magasztalta Madách bölcsességét: hogy, mintha előre látta volna a mai világot (a színész nem mondta ki, csak sejtetni engedte: a szocialista berendezkedést), ezt írta a bizánci színben: "A bűnös önmaga a győzelem" Jellemző, hogy rendszerint (látni fogjuk a gdanski előadás után is) a Lucifert játszó színész az, aki a szövegben lévő, feltűnést kiváltó motívumra felfigyel...

Roger Richard

A Tragédia fordítói közül a salgótarjáni ünnepségen ketten voltak franciák: Roger Richard és *Jean Rousselot*.

Az előbbi megtanulta nyelvünket és közvetlenül a magyar eredetiből fordította a művet, de prózában és igénybe vette magyar filológusok segítségét is. Jó magyar kapcsolatokkal rendelkezett, több személyes ismerőse akadt a salgótarjáni meghívottak között, ezért velem csak egy rövid beszélgetésre került sor.

Jean Rousselot

Rousselot-val többször is találkoztam életemben: ott Salgótarjánban, majd Párizsban és Pesten.

Ő századunk francia irodalmának egyik kiemelkedő alkotója, szerencsénk, hogy valósággal beleszeretett költészetünkbe és igen nagyszámú klasszikus és modern magyar művet ültetett át magas fokú művészi hűséggel franciára. Pedig magyarul nem tudott. Érdeklődését a Párizsban élő *Gara László* keltette fel, akit én levélváltásunk során irodalmunk franciaországi nagykövetének neveztem (főként a Seuil kiadó részére javasolt, általa összeállított és szerkesztett, retrospektív magyar költői antológiáért), amely elnevezés ellen Gara, nyilván a hivatalos elismerés hiánya miatt, keserűen tiltakozott. A Tragédia egy töredékének fordításával már ebben, az 1960-ban megjelent antológiában szerepelt Rousselot – ez adhatott okot salgótarjáni meghívására –, az hogy az egész művet lefordította, *Pödör László* érdeme. Pödör, a francia nyelv középiskolai tanára, az antihitlerista ellenállásban a miskolci kommunista Mokán-csoport tagjaként vett részt, a háború után külügyminisztériumunkban protokollfőnök, majd római követségünk tanácsosa lett, egyszer hazarendelték, letartóztatták és a hírhedt recski fogolytáborba zárták, ott majdnem megvakult. Kiszabadulván, a Corvina könyvkiadónál lett irodalmunk francia fordításainak hivatott szerkesztője, s került szoros munkakapcsolatba Rousselot-val. Márta és én akkor már mindkettőjünkkel baráti viszonyban voltunk, és Rousselot a kéziratot, nyomdába adása előtt ideadta nekem elolvasásra. Nagyszerű alkotás volt, és amikor a fordító felkeresett lakásunkon, csak annyit tanácsoltam neki, hogy a párizsi szín kezdő monológjában Danton szövegébe – így abba sorba, hogy "Felkeltek a királyok ellenünk" – szője bele a Marseillaise motívumait, ez nagy hatással lesz olvasóra, nézőre. Ő pedig felhívta figyelmemet arra a költői mesterfogására, hogy a francia verstan szigorú kötöttségét kihasználva, Ádám, Éva, Lucifer és az Úr szövegeit más és más, kire-kire hangulatilag jellemző versformában – így Lucifer sorait "sántító" jambusokban – tolmácsolta... Beszélgetésünkre nevem említésével utalt aztán a kötet előszavában.

Rónai Pál

Van némi francia vonatkozása a Tragédia brazil-portugál nyelvű szövegének is.

Ugyanis a fordító, a magyar Rónai Pál latin-francia tanár a két világháború közt hosszú éveket töltött Párizsban, itt szoros barátságot kötött a francia fordítók és szótárírók egyik legismertebbjével, az utóbb általam szerkesztett, Babel című, nemzetközi fordításügyi folyóirat francia nyelvi ellenőrével, *Jean Maillot*-val. Rónai Franciaországból tovább vándorolt Brazíliába, s ott oly mértékben elsajátította a portugál nyelv ottani változatát, hogy a brazil fordításügy vezető személyisége, az ottani műfordítói szervezet megalapítója lett.

Én a Fordítók Nemzetközi Szövetségében, melynek 1970-től 1984-ig tanácstagja voltam, ismerkedtem meg és barátokoztam össze vele. Ugyanis az UNESCO azzal támogatta nemzetközi szövetségünket, hogy nemcsak a Babel kiadási költségeit szubvencionálta, hanem, hogy távoli földrészek érdemes szakemberei is részt vehessenek kongresszusainkon, konferenciáin-

kon, fedezte drága repülőjegyeik árát is, és a mi nemzetközi szövetségünk, valamint a brazil szervezet együttes ajánlására Rónai is több ízben részesült ilyen kedvezményben.

Még a hatvanas évek vége felé a nemzetközi szövetség akkori elnöke, a horvát *Zlatko Gorjan* erősen szorgalmazta olyan kettős fordítói díj alapítását, amelyet a 3-4 évenként tartott kongresszusaink előtt egy zsűri ítélne oda egy műfordítónak meg egy szakfordítónak. Svéd tagszervezetünk elérte, hogy Nathhorst nagyiparos alapított is ilyen díjat. Én, mint zsűritag, 1977-ben hosszas vita árán elértem, hogy montreali kongresszusunkon a műfordítói díjat *Csuka Zoltán* kapja a jugoszláv népek irodalmainak gazdag és művészi magyar tolmácsolásáért, és minthogy a díj odaítélésénél a földrajzi megoszlás szempontja is szerepet játszott, nem lett volna merszem utóbb ismét egyszer magyar jelölt mellett kiállni. De megtették a brazilok, hogy 1981-ben az általuk oly nagyrabecsült és fordítói szervezésük, valamint irodalmuk területén valóban nagy érdemeket szerzett Rónai Pált javasolták a műfordítói Nathhorst-díjra, s nekem a zsűriben csak támogatnom kellett a brazil javaslatot. Meg is kapta 1981-ben Bécsben Rónai a díjat. Ő ekkor már egy év óta a Tragédia-fordítók táborába tartozott.

Alpha Diallo

Ugyancsak távoli országból érkezett és ráadásul ritka, kevéssé ismert nyelvre - a soknyelvű Nigéria nyelvei közül fularira - ültette át Madách művét a néger Alpha Diallo. Mint diák tanult nálunk, itt is nősült és Vecsés községben lakott. Fordításának gépiratát a salgótarjáni múzeumban mutatta meg nekem annak akkori igazgatója, *Praznovszky Mihály* barátom, utóbb Diallo a lakásomon meglátogatott, majd elköltözött Vecsésről - úgy tudom, visszatért afrikai hazájába.

Fordítását nyomtatékkal figyelmébe ajánlottam *Ekundayo Simpson* barátomnak, a lagosi egyetem angolul és franciául kitűnően értő professzorának, de nem tudom, lett-e a ajánlásomnak eredménye, és hogy Nigéria számos nyelve közt milyen helyet foglal el a fulari.

Sivirsky Antal

Miként Rónai Pál, úgy Sivirsky Antal is "idegenbe szakadt hazánkfia". Ő azonban már gyerekkorában került Hollandiába: amikor az első világháborúban nélkülözésektől szenvedő, jónéhány magyar gyerek élvezte ottani családok vendéglátását. Őt az akció lejártával vendéglátói továbbra is ott tartották, felnevelték és olyan eredményesen iskoláztatták, hogy idővel filológus professzor lett belőle, 1952-ben az utrechti egyetemre kapott magántanári kinevezést, székfoglalóját Madáchról tartotta. A Tragédiának ekkor már volt holland szövege: 1887-ben jelent meg *A.S.C. Wallis*, jeles író fordítása, aki mint magyar protestáns püspök felesége, elsajátította nyelvünket és eredetiből tolmácsolta a művet. Sivirsky megállapította, hogy e fordítás akkoriban divatos, de azóta elavult nyelven készült, ő maga elemzésében egy töredéket modern holland irodalmi nyelven 1954-ben folyóiratban publikált. Leveleket váltottunk, de jöllehet többször is találkoztunk (Sivirsky meglátogatott klotildligeti nyaralásunkkor, mi pedig Mártával viszonzottuk látogatását, amikor a nemzetközi fordítószövetségnek Hága és a

scheveningeni tengerpart közt félúton lévő Belair szállodában tartott ülés résztvevői voltunk, utoljára pedig *Ránki György*nek a Tragédia témájára írt zeneművének premier jén láttuk egy-mást), nem tudtuk meg, folytatta-e a fordítást – pedig igyekeztünk erre rábeszélni.

Páter Fogolyán András

Ugyancsak rábeszéléssel próbáltuk teljessé tétetni a mű örmény fordítását – ez azonban a fordító közbejött elhúnytja miatt csonka maradt.

Az Erdélyben megtelepült örmények nemcsak a magyar világban jeleskedtek (hogy csak a kultúra területén maradjak, *Hollósy Kornélia* színművszónő, *Hollósy Simon* festőművész, Csiky és Petelei írók nevét említem), de a közéleti, gazdasági és közigazgatási ágaiban is, katolikus papjaik pedig az örmény nemzeti egyház híres képviselője, Mhitar által alapított kolostorokban működtek. Erdélyből származott, ezért magyarul anyanyelvi szinten értett, a bécsi mehitaristáknál tanult, Belgiumba, majd Velencébe került a műfordítói ambíciójú Fogolyán András, aki a Tragédiát fordítani kezdte. Levezetés útján kerültünk kapcsolatba, egyszer meg is látogatott fehér reverendájában pesti lakásunkon, de amikor látogatását viszonztuk a velencei lagunában fekvő San Lazzaro szigetén, csak fivérét, Vilmost találtuk.

San Lazzaro szigetét a velencei köztársaságtól azok az örmények kapták, akik a földrengés elpusztította Ani városból sok országba szétszóródván, előbb a peloponézosi velencei birtokon, Morea szigetén telepedtek le, majd amikor erre a 18. században török támadás zúdult, egy velencei gályán a köztársaság székvárosába érkeztek. Itt, a kapott szigeten kolostort alapítottak és csodálatos kultúrát építettek ki. A látogatásunk alkalmával tapasztaltak alapján Mártával tanúsíthattuk, hogy az öt kontinensen szétszóródott, többnyire szőnyegkereskedésből élő, de néhány ország gazdasági életében dús vagyont szerzett örménységnek igazi gyöngyszeme ez a kolostor: nem csekély anyagi bázisát egyrészt az biztosítja, hogy sok ország dúsgazdag örmény családjai itt képeztetik örmény alapú kultúrára a fiaikat, másrészt modernül felszerelt nyomdájukban pompás kiadványokat állítanak elő.

Kiadják azt a Pazmaveb című, "irodalmi-filológiai-etikai" folyóiratot, amelyben Az ember tragédiájának első színeiből készült örmény fordítás megjelent. Ez a fordítói mű szakadt meg páter Fogolyán András halálával.

Érdekes élményben volt részünk, amikor a Pazmavebben megjelent szövegeket Jerevánban ottani íróbarátainknak megmutattuk. Elámultak a fordítás ódon stílusán. Nem tudatos archaizálás – mondták – ahhoz ők is értenek –, hanem érezni, hogy Velencében ez ma a mindennapokban használt nyelv. Idegen az ő modernizált, a technikai fejlődés irányában fejlett – és szerintem a szovjet politikai rendszer és életforma által is befolyásolt – szókincsük és kifejezőmódjuk világában.

Hogy San Lazzaro szigetén tudnak erről a stiláris különbségről, és igyekeznek szolgálni az örmény egység gondolatát, annak bizonyítéka, hogy nekem megküldött folyóiratuknak az az 1971. 1. száma, mely Fogolyán András csonkán maradt Tragédia-fordításának sajnos az utolsó részletét tartalmazza – már a Bazmavep kiejtésre utal. (*Folytatása következő lapszámunkban.*)

palócföld

KÖZÉLETI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Chief editor : József Pál
Adress of editorial office:
H-3101 Salgótarján, Pf.: 270
Tel: (0036) 32-314-386, 32-311-022

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

Nógrád Megye Közgyűlése, valamint a **PALÓCFÖLD** közéleti, irodalmi, művészeti folyóirat szerkesztősége 1994. évre országosan meghirdeti a hagyományos

MADÁCH IMRE IRODALMI PÁLYÁZATOT

A pályázatra olyan, eddig nem publikált, máshol egyidőben be nem nyújtott művekkel lehet nevezni, amelyek elmélyült szakmai igényvel mutatják be valóságunk közérdekűen időszerű kérdéseit, illetőleg, amelyek Madách Imre korára, életére, életművére, annak utóéletére vonatkozó új gondolatanyagot, adalékot tartalmaznak.

A jelítség pályamunkákat három gépelt példányban 1994. december 1-ig lehet benyújtani a Palócföld Szerkesztőség címére (3100. Salgótarján, Rákóczi út 192. Postafiók: 270.).

Kérjük, hogy lezárt, külön borítékban mellékeljék a jelíge feloldását.

PÁLYADÍJAK:

1. Szociográfia, irodalmi riport, esszé, tanulmány kategóriában

I. díj: 50 000 Ft

II. díj: 30 000 Ft

III. díj: 20 000 Ft

2. Versek, szépprózai művek kategóriájában

I. díj: 50 000 Ft

II. díj: 30 000 Ft

III. díj: 20 000 Ft

Balassagyarmat város különdíja

Salgótarján város különdíja

Eredményhirdetésre 1995 januárjában, a hagyományos Madách-ünnepség keretében kerül sor, amelyre a díjnyertes szerzőket külön értesítéssel hívjuk meg.

A díjazott művek első közlésének jogát a Palócföld folyóirat magának fenntartja. (Csak a szakzsűri által közlésre javasolt kéziratok sorsáért vállalunk felelősséget.) A Madách-pályázat eredményhirdetését a folyóirat februári számában tesszük közzé.

**NÓGRÁD MEGYE KÖZGYŰLÉSE
PALÓCFÖLD SZERKESZTŐSÉGE**